

פ ר ק ט דרכו בהלכה

ספריו של הגאון מליסא בהלכה נתפרסמו עוד בחייו ובמשך הזמן נעשו לספרי לימוד מובהקים בעולם התורני ואין לך בימינו בן תורה שלא נתחנך בנעוריו על ה"חות דעת" ו"נתיבות המשפט". ביחוד היה נפוץ מאד ספר "נתיבות המשפט" על חשן משפט, ושהנהו בר-פלוגתיה של ספר "קצות החושן" להגאון ר' אריה ליב הכהן הלר אב"ד סטרי.

שני הגאונים הללו, הגאון מליסא בעל "נתיבות משפט" והגאון מסטרי בעל "קצות החושן" היו בני דור אחד. הם ישבו בסמוך זה לזה: בעל "קצות החושן" ישב בסטרי והגאון מליסא היה אז רב בקאלוש הסמוכה לסטרי. הם היו ידידים גדולים והיו באים לעתים קרובות לבקר אחד אצל השני. אולם עם ידידותם ויחס הכבוד שרחשו איש לרעהו היו לעתים קרובות חולקים אחד על השני, ומה שהאחד בנה בא חברו וסתרו. כאשר הוציא הגאון מליסא את ספרו "נתיבות המשפט" ובו השיג על כמה סברות של "קצות החושן", קם בעל "קצות החושן" והוציא ספר "משובב נתיבות" להשיב על השגותיו של בעל "נתיבות המשפט". וכך נלחמו שני הגאונים מלחמתה של תורה לשמה.

בכדי שנקבל תמונה כל שהיא מחלוקי דעותיהם נביא כאן לדוגמא כמה ענינים מתוך ספריהם אשר בהם נחלקו שני בני הסלוגתה הללו.

הרמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"י) פוסק "מותר לאחד לדון מן

התורה שנאמר בצדק תשפוט. עמיתך ומדברי סופרים עד שיתיו שלשה", כלומר המנהג להושיב שלשה דיינים גם בהודאות והלואות הוא רק מדרבנן. והקשה הש"ך (חו"מ סי' ג' ס"ק א' על הרמב"ם: הלא בש"ס (סנהדרין ב:) מבואר שכל דין הצריך לשלשה דיינים מוכרחים הם להיות מומחים, אבל בהודאות ובהלואות שאין צריכים לשלשה דוקא, ממילא אין צורך במומחים. ובש"ס (גיטין פח:) דמשום הכי אנו דנין בהודאות והלואות כיום בחוצה לארץ בשלשה הדיוטות, אף שצריכים באמת דיינים מומחים, משום דשליחותיהו קא עבדינן — שליחות של ב"ד של ארץ ישראל אנו עושים" והכי צד פוסק הרמב"ם שמותר לאחד לדון דיני ממונות?

בעל "קצות החושן" מתרץ כך את הרמב"ם: מותר לאחד לדון מן התורה, במה דברים אמורים? כשהדין הוא דין בלי כפיה. אבל אם צריכים לכופ את בעלי הדין אזי צריכים שלשה מומחים ומביא ראיה מן התוספות בסנהדרין ב: ד"ה ליבעי נמי מומחין, ולכן בגיטין כשמדובר בכפיה של גט וגם בהודאות והלואות מחמת שהלכה היא שעבודא לאו אורייתא ואין בפריעת בעל חוב אלא מצוה, ועל דבר מצוה כופין כגון לעשות סוכה, ועל כן מוכרחים לומר שליחותיהו קא עבדינן, כי לכופ על בעלי הדין יכול רק בית דין של מומחים, ובית דין של הדיוטות אינו יכול לכופ.

בא בעל "הנתיבות" ודוחה את תירוצו של בעל ה"קצות". הוא אומר שגם במקרה שצריכים לכופ כדי לעשות מצוה פריעת בעל חוב בהודאות והלואות, אין צורך בבית דין דוקא, כי הלא מצינו בש"ס (ב"ק כח.) "בעבד נרצץ שכלו ימיו" ואם הוא רוצה להשאיר עם שפחתו האסורה לו, אחרי שכלו ימיו

יכול רבו, אף שאינו בית דין אלא אדם בעלמא, להכות את העבד כדי להפרישו מן השפחה. הא מצינו כפיה שלא ע"י בית דין.

בא ה"קצות" ומשיב לעומתו: אמנם יכול לכוף שלא ע"י בית דין לגבי מצות לא תעשה, כגון בעבד נרצע יכול הרב לכוף את עבדו להפרישו מן השפחה האסורה עליו כדי שלא יעבור על "לא תעשה", אבל במצות עשה רק בית דין יכול לכוף. ועוד מבדיל ה"קצות" בין כפיה של מצות "עשה" לכפיה של "לא תעשה". כפיה של "עשה" היא עד "שתצא נפשו" ולכפיה כזאת צריכים בית דין דוקא. אבל כפיה להפריש מאיסור "לא תעשה" היא רק ע"י הכאה בעלמא ולא "עד שתצא נפשו", כי לא אמרו "ניתן להצילו בנפשו" אלא בשלש עבירות כגון הרודף אחר נערה המאורסה, אבל לאפרושי מאיסורי נבלות וטרפות לא "ניתן להצילו בנפשו" ואת זאת כל אדם יכול לכוף ולא דוקא בית דין. על כן בעבד הנרצע שעובר על לא תעשה יכול אפילו רבו שאינו בית דין להכותו להפרישו מאיסור, אבל בהודאות והלואות שהן מצות "עשה" וכופים על ידי הכאה "עד שתצא נפשו", יכול רק בית דין לכוף, כי "שליחותיהו קא עבדינן".

וכן בחושן משפט סי' ה' סעיף ז' פוסק המחבר "ואין דנין בלילה בתחלת דין אבל אם התחילו לדון דיני ממונות ביום גומריין בלילה. ויש אומרים דאם עברו ודנו בלילה, דיניהם דין". והסמ"ע מקשה שם על דין זה "שאם עברו ודנו בלילה דיניהם דין" מן סי' כ"ח סעיף כ"ד שמדובר שם בקבלת עדות שחיא דומח לתחלת דין וצריכים לקבלה ביום דוקא, ואם עברו וקבלה בלילה, אין דיניהם דין. בא ה"קצות" ומחדש כאן

חידוש בזה שמבדיל בין דין זה לזה. הדין הוא : שתחלת דין — היינו משא ומתן — רק ביום, וגמר הדין — היינו, מה שבית דין אומרים „איש פלוני אתה חייב“, כשר גם בלילה. ואם עברו ודנו בלילה, הגמר דין הרי הוא: כשר גם בלילה, רק התחלת דין נעשה שלא בזמנו, כי הוא כשר רק ביום. ואם בית דין פוסק לגמרי בלי משא ומתן, היינו לגמרי בלי תחלת הדין, הרי פסק כזה הוא לגמרי כשר. על כן „אם עברו ודנו בלילה דיניהם דין“, אבל קבלת עדות, שהיא כהתחלת הדין, פסולה בלילה לכן „אם עברו וקבלו עדות בלילה אין דיניהם דין“.

בא הרב מליסא וחולק על ה„קצות“. הוא סבור שכל דין צריך תחלת-דין וגמר-דין, ואם בתחלת הדין אין לו תקף של „בית דין“ משום שעברו ודנו בלילה, יכולים בעלי הדין להחליף את טענותיהם וגם הודאתם אינה הודאה, ולכן גם גמר הדין בטל, מפני שאין כאן תקף בית דין כלל.

על כך משיב ה„קצות“ ב„משובב הנתיבות“ כנגד בעל „הנתיבות“ שישנם דינים שאינם תלויים בטענותיהם של בעלי הדין אלא הדיינים פוסקים על סמך עדים ודינים כאלה אינם צריכים תחלת דין ולכן כשר „אם עברו ודנו בלילה“ ומביא ראיה לדבריו מן הרמב"ם שפוסק בפ"ה מסנהדרין „כל שאינם שלשה אפילו הם סמוכים בא"י הודאה שמודים בפניהם כמו שמודה חוץ לב"ד ויכולים להחליף טענותיהם שטענו בפניהם“ וכן בחושן משפט סי' ג' סעיף ב' ולמה אם כן פוסק הרמב"ם שיחיד מומחה דן יחידי, והלא יכולים בעלי הדין להחליף טענותיהם? אלא שבדאי הוא בדין שאינו תלוי בטענות, ושפוסקים על פי עדים, וכן גם כאן „אם עברו ודנו בלילה“ בדין

שאינו תלוי בטענות, ואין כאן תחלת דין אלא רק גמר-דין בלבד ודין כזה כשר בלילה.

ומענינת המחלוקת ביניהם שבסימן כ"ח :

המשנה בכריתות פ"ג אומרת "יש אוכל אכילה וחייב עליה ד' חטאות ואשם אחד, טמא שאכל את החלב והוא נותר מן המקדשים וביום הכפורים, רבי מאיר אומר אם היתה שבת והוציאו בפיו חייב". ועל זה מקשה "קצות החושן" (סי' כח) : למה הוסיף רבי מאיר שבת, הלא ע"י שבת יחסר לנו חיוב אשם מעילה כמבואר בג"ס (פסחים כט). "האוכל חמץ של הקדש במועד יש אומרים מעל ויש אומרים לא מעל". ומיהו האומר "לא מעל" ? הלא הוא ר' נחוניא בן הקנה שעושה את יום הכפורים כשבת לתשלומין : מה שבת מתחייב בנפשו ופטור מן התשלומין, אף יום הכפורים מתחייב בנפשו ופטור מן התשלומין. ולכן גם כאן באוכל חמץ שחייב כרת הריהו פטור מן התשלומין. ואינו מחויב קרבן מעילה. והקשו התוספות שם (ד"ה רבי נחוניא) הלא אמרינן בג"ס (שבת צד). "המוציא אוכלין בכלי שגג באוכלין והזיד בכלי חייב על האוכלין חטאת ועל הכלי סקילה". ולא אמרינן קים ליה בדרכה מיניה שיהיה חיים רק סקילה ולא חטאת משום שאין זה פוטר מלהביא קרבן ומדוע אנו אומרים כאן בחמץ מפני שחייב כרת על אכילת חמץ קים ליה בדרכה מיניה ופטור מקרבן מעילה ? ומתרצים בעלי התוספות שכאן בחמץ פטור מקרבן מעילה, מפני שהוא פטור מקרן וחומש מטעם קים ליה מדרכה מיניה אזי הוא ממילא פטור גם מאשם מעילה, "שאין אשם מעילות בא אלא כשיש קרן וחומש". ואם כן — מקשה ה"קצות" — למה כאן בכריתות מוסיף רבי מאיר "שבת" ? הלא המחלל שבת דינו חייב מיתת

בי"ד וממילא פטור מתשלומין שאפילו רבי מאיר שסובר
 "לוקה ומשלם", אבל "מת ומשלם" לית ליה ואמרינן קים ליה
 בדרכה מיניה, ואם כן הריהו פטור מאשם מעילה?

ועל כך משיב הרב מליסא ב"נתיבות": באמת קושיא על
 המשנה בכריתות. הלא מבואר בפסחים שבכל מקום "לאו בר
 דמים שהוא אסור בהנאה, אין בו חומש ואשם, וכאן בכריתות
 מדובר בנותר שהוא אסור בהנאה כמו חמץ, וממילא "לאו בר
 דמים הוא" ואינו חייב אשם מעילה. אלא החילוק הוא שבפסחים
 מדובר בקדושת דמים ומעילה וקרן וחומש שחייבים בקדושת
 דמים הם משום גזילת הקדש כמבואר בתוס' (כתובות ל: ד"ה
 זר שאכל) ואם איננו שוה כסף, דהיינו שהוא אסור בהנאה,
 איננו חייב קרן וחומש וממילא פטור מאשם מעילות. אבל בדבר
 שהוא קדוש קדושת הגוף, כמו נותר, אין אשם מעילות תלוי
 בכך אם הוא שוה כסף או לאו, כמו שבעלי התוספות אומרים
 שם שתרומה חייב לשלם אפילו במקום שאומרים קים ליה
 בדרכה מיניה, משום שתשלומי תרומה הם כפרה. ואם רצה
 הכהן למחול אינו יכול למחול וכן בקדושת הגוף חייב לשלם
 מטעם כפרה ואין אומרים קים ליה בדרכה מיניה וחייב אשם
 מעילה, ואפילו חייב מיתה משום שבת.

וכן בסי' ל"ח מביא ה"קצות" דין חדש בעדים זוממים.
 אם שני עדים העידו באחד שיינו נתנסך ואסור לשתותו ואחר
 כך הוזמו, חייבים העדים לשלם דמי חין, כי יש עליהם דין
 עדים זוממים, אעפ"י שבתורה כתוב "ועשיתם לו כאשר זמם
 לעשות לאחיר" וכאן אין העדים מחייבים את בעל היין, אלא
 מעידים על היין שנתנסך ואסור לשתותו. ומביא ראייה
 מסנהדרין י. "פלוגי רבע שורו של פלוגי והוזמו נהרגין

ומשלמין ממון", היינו, משלמים לבעל השור, אעפ"י שהעידו על השור ולא על בעליו.

כנגד ה"קצות" סבור בעל "הנתיבות" שדין עד זומם חל רק בענינים שצריכים עדות בפני בית דין כמו שור שמעידים כי נרבע עם פלוני האדם, אבל בדברים שאינם צריכים עדות בפני בית דין לא אמרה התורה "כאשר זמם". ולפיכך העדים שהעידו כי נתנסך יינו של פלוני ואחר כך הוזמו אין עליהם דין עדים זוממים ופטורים מלשלם משום שאינם חייבים להעיד בפני בית דין וכל עדות שאינה בפני בית דין אין חל עליה דין הזמה.

מלבד המו"מ בהלכה עם "קצות החושן", היה לרב מליסא מו"מ גם עם ידידו הגאון ר' עקיבא איגר ואשר גם עמו לא תמיד נשתנו דעותיו.

בס' "מקור חיים" על הלכות פסח סי' תל"א מניח הרב מליסא יסוד חדש בדין "מתעסק". הוא מקשה על ה"מגן אברהם" שאומר: אם לא ידע שנמצא חמץ בביתו הוי שגגת עבירה. טוען לנגדו ה"חות דעת": אם לא ידע שחמץ בביתו הנהו בגדר "מתעסק", וה"מתעסק" — פטור. ובכדי לתרץ את קושיתו על המגן אברהם מחדש הרב מליסא, שרק בדבר שהתורה אסרה לעשות מעשה, כגון בעשיית מלאכה בשבת, לא אסרה התורה לעשות המעשה אלא אם עשהו בכוונה תחלה, דבר שעשהו בלא כונה — מותר, ועל כן "מתעסק" פטור. אבל כשאסרה תורה דבר שאין בו מעשה, כגון בחמץ שאסור כי יהיה בביתו אפילו כשאינו מתכוין והוא "מתעסק" — חרי זה אסור.

בא ר' עקיבא איגר בס' תשובותיו (סי' ח') וחולק על הרב

מליסא. הוא אומר: דין "מתעסק" שהוא פטור אנו למדים מן הפסוק "אשר חטא בה", באה המשנה ומלמדת "פרט למתעסק" (כריתות יט.) כלומר, המתעסק עבר עבירה אלא שאין בה חיוב חטאת בעבירה זו, אבל איסור יש גם במתעסק.

ועוד חידוש מחדש הרב מליסא בסי' ל"א בספרו "נתיבות" הוא אומר: לכן האמינה התורה רק לשני עדים ולא לעד אחד, לא משום שעד אחד חשוד שמא משקר הוא, אלא משום שמא לא דייק ואמר בדדמי, שנדמה לו כך. אבל במקום שהוא מדייק כמו בדין "נאמן בעל מקח לומר לזה מכרתי ולזה לא מכרתי בזמן שמקחו בידו" (קידושין עג.), ובחושן משפט סי' רכב) נאמן עד אחד כשנים משום "דמידק דייק".

שני הספרים הללו "נתיבות המשפט" להרב מליסא ו"קצות החושן" להרב מסטרי היו מורי דרך ללומדי תורה בהבנת עמקות של סוגיות הש"ס. אל דבריהם של שני המורים הגדולים האלה התייחסו ומתייחסים כאל תורת ראשונים. ומענין מה שכותב הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין ז"ל ראש ישיבת סלובודקה-חברון בספרו "לבוש מרדכי" (על מסכת בבא קמא) בהקדמה:

"...ומצאתי בזה הרבה לבקש מטו מרבתינו הקדושים הקצות והנתיבות אשר לפעמים במשא ומתן על דבריהם בכתב או בעל פה יצאו דברים שלא כהוגן נגד כבוד תורתם הקדושה. נעניתי לכם עצמות רבותינו הקדושים לפעמים ילדות היתה בי לומר על דבריהם הקדושים טעות או שגגה ומתניתא דמרן מתניתא ה' הטוב יזכנו להיות זהיר בכבוד רבותינו, ולא לכוות חלילה בגחלתם, אך לילך לאורם...".